

Kapittel 8

«Frontkjemperne»

Nic. Henriksen og Arild Hamsun

Fram til fronten!
Fram til fronten sterkt vi spanar.
Dagen gryr, no kjem vår tid!
Vidkun Quisling djervt oss manar:
Kom, bli med til mandig strid!
Landet treng deg! Du er kåren
til å hevda Norigs rett.
Du er fødd og gudebåren
for å verja heim og ett.

Vepna menn i tokt på havet
herja vil den norske kyst –
senda fresælt folk i kavet
er for briten arvelyst.

Gjeva eld mot vernlaus skute
blir til sport for denne kar'n
Mangei mor umbord derute
sokk til botnar med sitt barn.

Difor fram no, kamerater!
Snart skal Englands time slå,
alle feige mordpirater
skal for domarsverdet stå.
Alt av løgn og list seg hemner –
britten støtt det norske sveik.
Fram! I taktfast marsj vi stemner
til den harde hildarleik!

– Anders Underdal⁹²

92 Trykket i mange aviser under okkupasjonen, blant annet *Fritt Folk* (Oslo), tirsdag 11. november 1941, s. 2.

Å kalle de frivillige som vervet seg til SS for å kjempe for tyskerne mot deres fiender under andre verdenskrig for frontkjemper, kommer ikke uten visse vanskeligheter. Det er derfor tittelen på dette kapittelet har ordet i klammer. Vanskelighetene består i at dette var ordet nazistene selv brukte for å, for å si det med et av vår tids ord, fremsnakke de som tok dette valget, og dermed også for å verve nordmenn. «Å kjempe ved fronten» konnoterer ønskbare idealer, og de sidene ved krig som knytter an til for eksempel «helteideal». Til tross for at første verdenskrig hadde vist Europa de enorme ødeleggelsene og utmattelsene en krig kunne by på, var mellomkrigstiden også en tid hvor man kunne erfare romantiske skildringer av krig langs disse helteidealene. Vi tenker da ikke på en roman som bestselgeren *Intet nytt ved vestfronten* av Erich Maria Remarque, som var en pasifistisk roman – men heller de romanene som oppholder seg utelukkende i den modusen som skildres av Remarque før soldatene kommer til vestfronten, altså romaner som omhandler at soldater blir vervet og går inn i krigen med stor vilje, og som kanskje holder på denne stemningen også når de blir konfrontert med krig. Det mest brukte eksempelet på en slik roman er Ernst Jüngers *I stålstormen* fra 1920, som er skrevet på bakgrunn av hans erfaringer fra første verdenskrig. Selv om romanen blir lest på ulike måter, har dens nøkterne beskrivelser av krig og fronttjeneste skapt en ambivalens. Når man i tillegg vet at Goebbels og Hitler beundret boka og at den ble benyttet av Wehrmacht i undervisningssammenheng samt anbefalt som gave til gutter i SS-pressen, vet man at noen i det minste har trukket inspirasjon til å delta i krig fra den. I Norge ble omtrent 4 000–4 500 rekruttert til tjeneste i Waffen SS (Roughthvedt, 2015, s. 10), og blant dem finner vi altså tre forfattere. Skal man forstå Nic. Henriksen og Arild Hamsuns valg om å bli frivillige i SS og kjempe med tyskerne, er det en rekke kontekstuelle faktorer å ta i betraktning. En del av dem er personlige, men det er også noen mer generelle som handler om nettopp dette med hvordan krig ble omtalt på 30-tallet – av personer fra ulike politiske ståsted og ukjente politiske ståsted, og i dagligtale, presse og fiksjon. En av de norske som vervet seg frivillig og som ble forfatter først etter andre verdenskrig, Felix Thoresen (1923–1991)⁹³, er kjent for å ha vervet seg på nytt til invasjonen av

93 Hans fulle navn var Felix Patrick Julius Hartmann Thoresen. Må ikke forveksles med nordmannen Felix Hartmann (1893–1974), som både var veteran på tysk side fra første verdenskrig, ivrig propagandist for nazismen, stabsoffiser i Regiment Germania under andre verdenskrig og følgelig en av Norges verste nazister, ifølge Roughthvedt (2015, s. 77–78). De deler like fullt to navn, og at de begge mottok Jernkorset av første klasse for sin krigsinnsats.

Budapest i Ungarn i 1944, etter å ha blitt skadet på Østfronten noen år tidligere og sendt tilbake. Han skal ha oppgitt at ønsket om å dra til krigen ikke handlet om ideologi eller politikk, men snarere om å oppleve krigen og intensiteten den tilfører livet. «Krig er menneskets søndag», skal han ha sagt. I dag fremstår dette oss fremmed, ettersom måten å omtale krig i offentligheten på har forandret seg stort, men det er like fullt mulig at dette var mer omfattende talemåter i mindre offentlige fora.

Det er verdt å dvele litt mer ved Felix Thoresen til tross for at han formelt faller utenfor kriteriene. Han hadde et rikt etterkrigsliv hvor han skreiv seks romaner, og var i omgangskrets med blant andre Georg Johannessen, Axel Jensen og Stein Mehren. Han ble også begravet på Den norske Forfatterforenings regning, noe som er fascinerende gitt hans dom i landssviksaken og DnFs påståtte utilgivelige og dømmende linje overfor alle som hadde befatning med fascisme. Det han deler med Nic. Henriksen og Arild Hamsun er både at han er ung i 1940, og at han har en familiebakgrunn som påvirker ham i tyskvennlig retning. I landssviksaken til Felix ligger en søknad fra «husstandens overhode» Lorentz Patrick Thoresen, som er NS-medlem nummer 10983, om å få beholde radioapparatet deres. Her lister han opp husstandens medlemmer over 18 år: han selv, Mita Hartman, husmor, Otto Thoresen, sønn f.t. i Regiment Nordland, Felix Thoresen, sønn f.t. i Regiment Nordland, (Ruth Andreassen), hushjelp, som bor hos sin mor, Adele Thoresen, datter f.t. i Oslo (Kringkastinga). Her understrekes det at alle er medlemmer i Nasjonal Samling, mens i en medlemsoversikt som sendes ved, er kun far, mor og Felix med. Moren kalles Mita, som er kort for Adele Emilie Maria, og hadde tyskfødt foreldre.⁹⁴ Hun jobbet som forfatter under sitt pikenavn Hartmann, og jeg har undersøkt grundig om hun finnes i Landssvikarkivet under ulike navn⁹⁵ uten hell. Årsaken til at man kunne vente at hun var der, utover det angivelige NS-medlemskapet, er at hun kan sies å ha et tyskvennlig forfatterskap. Hun er identifisert som forfatter av tre romaner før og under krigen, blant annet romanen *Hallo Moskva* fra 1929 under pseudonymet Rigo van Assendelft. Hennes ektemann, Lorentz Patrick, har en landssviksak, og i denne finnes et brev han sender til departementet i 1942 for å høre om

94 LS-sak, dok. 11, LS-Felix Thoresen (Fødselsattest, Den norske kirke).

95 Navn som er undersøkt, er: Mita Hartmann, Adele Emilie Maria Hartmann, Adele Emilie Thorsen.

muligheten til å søke om stipend for henne. Der oppgir han at hennes første bok er *Hallo, Moskva*. Denne boka ble anmeldt i mange aviser. *Norges kommunistblad* skriver 17.10.1929: «Rigo van Assendelft er formodentlig identisk med Eugene Olaussen» (i tillegg til at «den er skrevet for det mest lavpannede småborgerskap»). *Dagbladets* anmelder skriver (samme dato som over) «som man ser er det en lett idealisert Eugene Olaussen vi stifter bekjentskap med og til tross for at boken er skrevet av en person som for korthets skyld kaller sig Rigo van Assendelft gjetted vi til å begynne med at hr. Olaussen selv var mester for mesterverket. Efter de opplysninger vi senere har innhentet må det imidlertid dessverre ansees for godt gjort at der virkelig finnes enda et menneske som tenker og føler omtrent som denne vår nyeste fedrelandsvenn.» *Norges Handels- og Sjøfartstidende* var selvfølgelig mer positivt innstilt, men de var heller ikke begeistret og brydde seg ikke om hvem forfatteren kunne være. Det var Mita Hartmann under pseudonym.

«Toget mot øst»⁹⁶ er overskriften på en sak i *Fritt Folk* om et foredrag Felix Hartmann⁹⁷ holdt i Norsk-Tysk Selskap. Der kan vi lese at han skal holde innlegg på et møte som er åpent for alle mot en ubetydelig avgift. De unnskylder seg med at det kan virke malplassert at en forening som beskjeftiger seg med kulturelle spørsmål tar opp noe militært: «Men Felix Hartmanns utredning blir ingen frontberetning i vanlig forstand, det blir et glimt av den vest-europeiske kulturverdens anstrengelser for å demme opp for og beskytte seg mot barbarene. Det har vært en evig oppgave for kulturfolkene å beskytte sig mot fremmede som truet med å oversvømme deres land». Videre: «Tysklands kontinentale oppgave er først og fremst å være ryggraden i Europas skjebnekamp». Det er det Philip Smith ville kalt apokalyptisk retorikk (Smith, 1999). Det hele kulminerer i en slags appell om at vesten, som hjemsøkes av ulykker, må samles og forsvare kulturen mot barbariet og barbarene. Dette er emnet for Felix Hartmann i hans innlegg, og dermed er folk innbudt.

Nic. Henriksen og Arild Hamsun vervet seg hhv. i november 1942 og i januar 1943. Her følger gjennomgangen av deres saker.

96 *Fritt Folk* (Oslo), tirsdag 11.11.1941, s. 2.

97 Dette er altså Felix Thoresen, men med hans mors etternavn.

NIC. HENRIKSEN (1907–1969)

Født: 02.02.1907, Solombala, Russland

Litterær produksjon før 1940: To romaner og to barnebøker

Medlem av DnF: Ja

Medlem av NS: Ja, fra 19.10.1940

Dom: 2 års fengsel, Asker og Bærums herredsrett, 30.11.1948

Nicolai Henriksen, kjent som Nic., ble født 02.02.1907 i Solombala, en forstad til Arkhangelsk i Russland. Han hadde en norsk far, Alf H. Henriksen, og en russisk mor, Fatima Karbakova, som gikk bort før krigens slutt. Betegnende nok er kilden med mest informasjon om ham som er tilgjengelig i dag, Alf B. Glads (2021) artikkel om ham i *Øversetterleksikonet*.⁹⁸ Henriksen er nemlig kjent for å ha oversatt en rekke russisk litteratur, blant annet Dostojevskij, til norsk, men han hadde ikke startet med å oversette før krigen.

Henriksen tok artium i Arkhangelsk i 1924 og hadde et opphold i London før familien ble utvist fra Russland og dermed slo seg ned i Bergen, hvor Nic. også flyttet. Han oppgir å ha jobbet som assistent for teatermalerne Alexey Zaitzow⁹⁹ og Grigorij Danielowich i Oslo høsten 1927 og nesten ut 1928, før et halvt år i garden og så litterært arbeide frem til 1941. I denne perioden utgir han altså fire bøker, og en lang rekke noveller og eventyr i ulike blader og tidsskrift. Fra 1935 var han medlem av DnF. Han oppgir å ha meldt seg inn i NS 19.10.1940 etter å ha hørt Terbovens tale. Han var leder for Strand lag. I 1941 oversetter han også to romaner for Aschehoug. Fra 05.01.1941 var han medlem av sambandsseivten i hirden, en propagandatropp. I nesten hele 1941 oppgir han å ha jobbet i NS riksledelses økonomiavdeling. Hans opphold ved fronten kom i mai 1943, først som tolk og senere som geværskütze. 26. august reiste divisjonen til Kroatia, og han ble sendt til Grafenwöhr, hvor han jobbet

98 <https://www.oversetterleksikon.no/2021/09/01/nicolai-nic-henriksen-1907-1969/>

99 Zaitzow var også en flyktning fra Russland, som kom til Norge i 1920 og fornyet norsk scenografi, inspirert av bl.a. kubisme. Han ble også medlem av NS og dømt for landssvik av Høyesterett for å ha skrevet propaganda og tegnet for Harald Damsleth, samt for å ha jobbet med Deutsches Theater i Oslo. Etter krigen var han derimot ikke fryst ut, men arbeidet i mange viktige filmproduksjoner i norsk film.

med å skrive lister. 5. desember kom han til Leningradfronten, hvor han ble i en måneds tid før de trakk seg tilbake og ble ved Pommern til 16.03.1945, da han ble truffet av en splint.

Rettsboka fra hovedforhandlinga er dermed så sent som 30.11.1948. Innen denne tid hadde også hans far gått bort. Tiltalen gjaldt forholdene som nevnt over, først og fremst NS-medlemskapet. I tillegg var det en sak der han hadde slått en Lauritz Grønvold slik at denne mistet en tann, og vedkommende ønsket erstatning. Vi kan lese:

Etter tiltaltes ganske usedvanlige åpne og greie forklaring – en omstendighet som også er påpekt av aktor i saken – finner retten bevist at tiltalte har forholdt seg som nevnt i tiltalebeslutningen. Tiltalte har ikke kunnet erkjenne seg straffskyldig p.gr.a. det blinde sovjetthat han alltid har nært og fremdeles nærer.

Retten finner ham like fullt skyldig og understreker alvorligheten av å bære våpen for fienden, slik Henriksen har gjort. I formildende retning legger den likevel vekt på omstendighetene som har ført til hans antibolsjevisme, samt hans «uforbeholdne, troverdige og fullstendige forklaring». Han dømmes til 3 år og 1 mnd. i fengsel. Dette anker Henriksen, og i Høyesterett legges det:

større vekt enn herredsretten har gjort på det som er opplyst om domfeltes personlige forhold, nemlig at han er født av russisk mor og under sin oppvekst hadde opplevelser som retten har funnet har satt varig preg på hans innstilling, så at han er blitt «forblindet i sitt bolsjevikhath».

Konklusjonen i Høyesterett blir en straffereduksjon på 1 år og 1 mnd., dvs. 2 år i fengsel.

I Henriksens landssviksak legger han frem hovedforklaringen sin enda en gang i sin benådingssøknad til kongen 23.05.1949:

Jeg er norsk borger, men født og oppvokset i Arkangelsk (Russland) hvor min far var skibsmegler. – Efter tyve års slit og strev hadde min far skapt en blomstrende forretning og et velstandshjem i Arkangelsk for sig og sin familie. – I 1920 plyndret bolsjevikene

ham for alt han eide og i 1925 utviste de ham fra Russland. I 1920 henrettet de flere av mine slektninger og barndomsvenner som hadde kjempet i general Millers hvite arme. Jeg håper Deres Majestet forstår mine følelser da også Deres Majestet har mistet slektninger som blev myrdet av bolsjevikene.

Videre oppgir han å ha kommet av sted i november 1942 og å ha kjempet ved Leningrad, Narva, Rige, i Kurland og Pommern. 16.03.1945 ble han skadet og havnet på lasarett i Bamberg og ble tatt til fange av amerikanerne. Han oppgir å ha sittet 14 måneder i amerikansk fangenskap, før han ble overlevert til Norge 28.06.1946, og at han deretter satt 119 dager i varetekt før saken kom opp. Han signerer søknaden med «Deres ærbødige undersåt». Nic. Henriksen er en av mange som begrunner sitt NS-medlemskap og sin nazi-vennlighet med anti-bolsjevisme, men han er den eneste i dette utvalget som også kan belegge det så konkret med familiehistorien sin. Mulig det traff noe hos kongen. Nic. benådes av kongen 03.03.1950. På den annen side var dette et tidspunkt hvor mange straffede ble benådet, uavhengig av hvor god storyen deres var.

ARILO HAMSUN (1914–1988)

Født: 03.05.1914, Hamarøy, Nordland

Litterær produksjon før 1940: En roman

Medlem av DnF: Nei

Medlem av NS: Ja, siden høsten 1942

Dom: 1,5 års fengsel, Sand herredsrett, 27.10.1948

24.01.1946 foreslår R. Thomassen, politifullmektig ved Grimstad politikammer, at det tas ut tiltale mot Arild Hamsun på følgende grunnlag:

- a) Tiltalte har fra våren 1941 vært medlem av Nasjonal Samling og tilsluttet Rikshirden fra samme tid. Ved et møte i Eide skolehus antagelig høsten 1942 avla han troskapsløfte til Quisling. Han deltok i en hirdmarsj i Oslo i 1942.
- b) I januar 1943 meldte han seg til tjeneste som Kriegsberichter ved SS-kriegsberichterabteilung og reiste like etter til Tyskland,

hvor han gjennomgikk et 10 ukers utdannelseskurs i eksersis og skytning. Under øvelsene stod han under tysk kommando og bar tysk SS-uniform. Han avla faneed til Hitler.

Etter endt utdanning reiste han til Leningradsfronten, hvor han deltok som SS-Schütze i ca. 2 måneder. Han tjenestegjorde senere s. å. som krigskorrespondent ved «Leibstandarte Adolf Hitler» og «Das Reich» i Charkow-avsnittet, hvorfra han sendte et par korrespondanser til Berlin. Om sine inntrykk fra fronten skrev han i september en artikkel «Russisk Mosaikk», som senere ble inntatt i «Aftenposten».

For sin innsats ved fronten ble han i september 1943 tildelt jernkorset av 2.kl.

Videre oppgis det at Arild Hamsun er gårdbruker på Nørholm, har en kone og et barn å forsørge, samt er tidligere straffet. I avhøret i arresten foreholdes han siktelsen og erkjenner seg ikke skyldig. Han utfyller informasjonen i tiltalebeslutningen noe, blant annet med at han arbeidet på hele fronten fra Leningrad til Svartehavet, og ble dimittert i januar 1944. Han påpeker også at han har skrevet en diktsamling mens han har arbeidet på gården etter at han kom hjem, en som er bygget over motiver fra krigen. Han oppgir å aldri ha deltatt i kamphandlinger, men anså seg forpliktet «i påkommende tilfelle». Til slutt oppgir han at han aldri har «funnet grunn til å angre på sitt medlemskap i NS eller sin virksomhet ved fronten», samt at han ikke har angitt noen eller utøvet andre forbrytelser overfor norske borgere.

Et notat etter avhøret gir oss politiets perspektiv: «Dette er Knut Hamsuns sønn og han optrer også noe overlegent, men dog høflig».

I landssviksaken ligger det også ved flere av Arild Hamsuns dikt som er trykket i avisene under okkupasjonen, slik som f.eks. «Tusenårsriket» fra *Aftenposten* 14.11.1942 og «Slaget» i samme avis oktober 1943.

I et avhør i Arendal hjelpefengsel avd. B 08.10.1945 oppgir Arild at han alltid har sett opp til sin far, og at han som den dominerende i hjemmet har øvet stor innflytelse på ham: «Bevisst eller ubevisst har han oppdradd oss barna i nasjonalsosialistisk ånd. (Jeg mener ikke hermed å ville unnskyldte mitt standpunkt, som naturlig førte til at jeg gikk inn i N.S.)». Han fortalte

videre fra sitt opphold i Frankrike og Berlin i 1933, hvorav sistnevnte var omtrent 9 måneder langt. Han var også tilbake i Tyskland igjen og overvar Vinterolympiaden i Garmisch Partenkirchen. Under okkupasjonen forteller han at han hele tiden var positivt innstilt til NS, men ikke interessert i politikk. At han til slutt ble medlem, handlet om å gå inn i krigen, og han forteller at det var hans mor som ordnet med innbetaling av kontingent både for ham og sin far. Videre oppgir Arild at han hadde privat omgang med tyske soldater, og tenkte på dem som anstendige mennesker ettersom han anså at de hadde kommet for å hindre engelsk okkupasjon av Norge. Han oppgir at her har han stolt fullt og helt på «våre største juristers utredning om forholdet», og oppgir konkret Herman Harris Aall. Arild Hamsun og broren Tore Hamsun uttaler seg kritisk om sin fars påvirkning, men det virker også delvis å være for å formildne det offentlige bildet av Marie Hamsun.

I løpet av hans to måneders opphold ved Leningradsfronten i 1943 var det stillingskrig, og han benyttet anledningen til å skrive dikt. Han ble sendt i andre runde til «Midtfronten», altså Chernow, som vi i dag kjenner som Kharkiv, og reiste nedover til Svartehavet. Diktet «Dager og vers» ble skrevet i løpet av denne reisa, sier han. Han hevder at han ikke har skrevet noe propaganda: «Jeg er nemlig lyriker, ikke politiker.» Til slutt oppgir han at han trodde fullt og fast på Hitlers løfte om et fritt Norge: «et løfte som Hitler senere avga overfor min far personlig. Dette har min far selv fortalt meg.»

Oppsummering

Som så mange som vervet seg frivillig til SS, var både Henriksen og Hamsun unge, og det blir tatt i formildende retning av domstolene. På den andre siden er de skarpe handlingene de deltar i av såpass alvorlig grad at de åpenbart ville bli straffet hardt. I denne sammenhengen setter det en del av de øvrige kulturelle landssvikene i relieff, ettersom mange som deltok i propaganda og lignende i Norge fikk strengere straffer. Arild Hamsuns litterære karriere er over etter andre verdenskrig; han utgir ikke mer. Nic. Henriksen fortsetter derimot som aktiv oversetter og fokuserer i større grad på det.

